

s még inkább a középkorban, egészen a 16. század végéig, a mechanika éppúgy a mágia része volt, mint a kémia vagy a fizika. A 18. században eluralkodó racionális, természettudományos világgép magát az embert is bőr- és húsalkatrészekből álló gépezetnek tekintette. Nem véletlen, hogy — éppen e szemlélet hatására — ebben a korszakban készítik a legjobb (elsősorban zenélő) mechanikus műembereket, androidokat. (A sci-fi irodalom hatására az „androïde” szó alatt általában szintetikus műembert értenek, noha az eredeti jelentése nem ez volt!) A mozgó vagy zenélő androidok mellett a 18. században nagy divatja kelt a beszélő szerkezeteknek is. 1779-ben a Szentpétervári Akadémia például pályázatot írt ki beszélő gép gyártására, amelyre a magyar Kempelen Farkas is benevezett. A tudományos-

technikai forradalmak megteremtették a műemberek új nemzedékét, az emberutánzatok, a robotok előállításának feltételeit. Az első robotok egyikét R.J. Wensley amerikai mérnök készítette 1927-ben. Az ember alakú robotok képzete azonban nem a valóságban, hanem alapvetően az irodalom és a film területén vált uralkodóvá.

Könyve legvégén a szerző röviden kitekint az irodalomban és a művészetekben megjelenő műember alakjára, egészen a legújabb alkotásokig, hiszen a szándékaikban is gonosz, önállóan cselekvő, kontroll nélküli androidok, műemberek is megjelentek a második világháború utáni sci-fi irodalomban.

Pósán László

**Olaf Groehler: Selbstmörderische Allianz.
Deutsch-russische Militärbeziehungen 1920–1941.**

Berlin, Vision Verlag, 1992. 208 old.

A szélesebb magyar olvasóközönség előtt a légiháborúk történetével foglalkozó művéről ismert szerző legújabb könyvében olyan témát dolgoz fel katonai és diplomáciai levéltárak anyagainak, valamint memoároknak a segítségével, amelyről magyar nyelven ugyancsak egy visszaemlékezésből meríthetünk — az általánosságokon túlmutató — konkrét tényeket (Walter Schellenberg emlékiratai. Ford.: Harsányi Zoltán. Bp. 1989).

Ez a könyv a két világháború közötti német-szovjet katonai kapcsolatok eredetével, katonai és külpolitikai motívációival és következményeivel, valamint a második világháború első szakaszának egyes eseményeire gyakorolt hatásaiival foglalkozik. Értékéhez jelentősen hozzájárul gazdag képanyaga. A képek egy része publikálatlan, más része 1939 őszén a német sajtóban jelent meg abból a célból, hogy a hazai és a nyu-

gati közvélemény előtt egyértelműen demonstrálják a német–szovjet szövetséget.

A szerző a könyv indításában olyan, képileg jól dokumentált eseményt — a Szovjetunió 1939. szeptember 17-e utáni, Lengyelország elleni katonai fellépése következtében szükségszerűen előállt helyzetet, a német és a szovjet hadsereg találkozását — mutat be, amely jól jelzi, hogy ezen kapcsolatok mennyire nem tekinthetők előzmény nélkülinek a két világháború közötti politikai és katonai érintkezések ismeretében. Az első személyes katonai kapcsolatfelvétel a Lengyelország elleni háborúban 1939. szeptember 20-án a breszt-litovszki erődben történt, egy Borovenszkij nevezetű szovjet politikai tiszt és Guderian tábornok között, aki ekkor a XIX. német hadtest parancsnoka volt. Erről a tényről a német sajtó már másnap fényképes tudósítást közölt, szemben a szovjet hírközlőszervekkel, amelyek a német szövetség kényes volta miatt rendkívül visszafogott hangon nyilatkoztak. A szerző értékelése szerint német oldalról ez a találkozás a személyi tényezőket tekintve tudatosan eltervezett lépés volt, amit a már említett nagyfokú propagálás mellett az a körülmény is bizonyít, hogy német részről olyan katonák vettek részt a tárgyaláson, akik 1933 előtt maguk is jártak a Szovjetunióban és így nevük nemcsak ismerősen csengett a szovjet vezetők előtt, hanem a személyes érintkezéseknek is voltak már hagyományaik. Maga Guderian a 30-as évek elején kétszer is járt a kazanyi páncélos iskolában, a tolmács, Sommer mérnök-alezredes pedig egyike volt azon német tiszteknek, akik 1933 augusztusában utolsóként vettek részt a Szovjetunióban a két hadsereg által szervezett nyelvtanfolyamokon.

A találkozón történt egyeztetés alapján került sor szeptember 22-én a breszt-litovszki vajdasági épület előtt rendezett közös német–szovjet katonai díszszemlére Guderian és Krivosejn dandártábornok parancsnoksága alatt. A katonai parádé zárásaként a német himnusz hangjai mellett levonták a horogkeresztes zászlót majd az internacionálé kíséretében felvonták a szovjet lobogót, mivel a paktum záradékában meghúzott határvonal értelmében Breszt-Litovszk szovjet területnek számított. Ez az esemény mintegy szimbolikus betetőzője volt az 1920 utáni német–szovjet katonai kapcsolatoknak.

Kétségtelen tény, hogy a Németország és a Szovjetunió közötti bármiféle érintkezést a vizsgált korszakban több tényező is — mint pl. a politikai és ideológiai berendezkedések különbözősége, a tradicionális szláv–germán ellenségképzetek és az első világháború előtti és alatti politikai és katonai szembenállás — nehezítette, de mindkét fél részéről már a korai 20-as évektől kezdve a pragmatikus gondolkodás kerekedett felül. A Szovjetunió részéről ehhez kedvező talajt teremtett a világforradalmi koncepció feladása, valamint a NEP külföldön kialakult optimista, de a későbbiekben nem igazolódott megítélése. A későbbi politikai, gazdasági, katonai kapcsolatokhoz a tartós alapot Rapalló szelleme teremtette meg. Ez az egyezmény a két világháború közötti német és szovjet diplomácia egyik legjelentősebb lépése volt. Mindkét fél a legjobb bizonyítékát adta a pragmatikus szellemnek. Német részről ezt jól reprezentálja a kommunista barátsággal egyáltalán nem vádolható Hans von Seeckt tábornoknak a német kormányhoz 1920 februárjában írt memoranduma is: „Az a tény,

hogy az új Oroszország berendezkedése tetszik-e nekünk, vagy sem, semmilyen szerepet sem játszik. Politikánknak ugyanolyannak kell lennie egy cári rendszerrel szemben, mint Kolcsak vagy Gyenyikin államával szemben. Most Szovjet-Oroszországgal kell megegyeznünk, nem maradt más választásunk.” (30. o.)

Németország a szovjet kapcsolattal egyrészt a külpolitikai elszigeteltségét kívánta oldani. Rapalló után keleti határain jelentős mozgásterrel rendelkezett. Ennek legfontosabb következménye az, hogy Lengyelország, amelyet keleten legveszélyesebb ellenségének tartott, két olyan nagyhatalom közé szorult, amelyek egymással rendezték kapcsolataikat és a lengyelelenség külpolitikai gondolkodásuk meghatározó elemét képezte. A Szovjetunióval folytatandó katonai együttműködéssel Németország a külpolitikai eredmények mellett a versailles-i béke katonai szorításait is enyhíteni illetve kijátszani kívánta. A Szovjetunió a maga részéről a hasonló külpolitikai következményeken kívül hadseregének modernizációját remélte előmozdítani a német technológia és a szakértők alkalmazása révén. A hadsereg fejlesztése és szükséges védelmi képességének biztosítása a „szocializmus egy országban” koncepció meghirdetése után különösen nagy jelentőséggel bírt a Szovjetunió számára.

A katonai érintkezések felvétele a húszas évek elején egyszerre több szálon indult el. Részben még Radek közvetítései révén, 1919 őszén történt az első kapcsolatteremtés. A lengyelelenség volt az a tényező, amely az első időkben a közös nevezőt megteremtette. Az 1920 augusztusi Lengyelország elleni szovjet sikereket a német politikai és katonai

körök túlnyomó többsége nem a világforradalom rémeként értékelte, hanem Lengyelország rovására végrehajtható esetleges területi változtatások lehetőségként, amelynek legoptimálisabb formája az 1914-es német–orosz határ Versailles egyértelmű revízióját jelentő visszaállítása lett volna. A lengyel–szovjet háború kimenetele azonban keresztülhúzta e német reményeket.

1921. március 2-án érkezett az első konkrét német ajánlat a hadiipari együttműködés területén. Eszerint szovjet területen gyártanának német technológia átadásával repülőgép-alkatrészeket és más olyan haditechnikai eszközöket, amelyek a versailles-i tilalom alá esnek. A részletek kidolgozására Moszkvába utazott delegáció részben tisztekből, részben olyan személyekből állt, akik a hadiiparban érdeklőségekkel rendelkeztek. A tárgyalások folyamán a német fél elsősorban a repülőgépgyártás közös megteremtését szorgalmazta, Szovjetunióban felépítendő két közös német–szovjet repülőgépgyár formájában. A német csoport vezetője, Oskar Ritter von Niedermayer, aki a 20-as években a német–szovjet katonai kapcsolatok egyik legaktívabb szorgalmazója volt és a gyakorlati kivitelezésben is meghatározó szerepet játszott. Seeckt tábornok egyik bizalmasaként 1930-ig a szovjet vonal képviselője volt a német katonapolitikában. A második világháború alatt az egykori szovjet állampolgárokból és hadifoglyokból szervezett, a Wehrmacht kötelékébe tartozó keleti csapatoknak a főparancsnoka volt, szovjet hadifogságban halt meg 1954-ben. A szervezési kérdések lebonyolítására a német hadseregpáncsnokságon „R” — azaz Russland — megjelöléssel különleges csoportot hoztak létre Herbert Fischer őrnagy vezetésével.

A kooperációk anyagi hátterének kidolgozására utazott 1923 áprilisában Moszkvába a Wolfgang Mentzel altábornagy vezette küldöttség. A tárgyalások során egy 35 millió márkás program részleteit fektették le. Ebből épült fel a Junkers Művek Moszkva melletti repülőgépgyára, amelynek működése a szovjet fél számára elsősorban technológiai szak tudás átvételét jelentette, nem pedig repülőgépek hadrendbeállítását. A terv második eleme a gázfegyverekre vonatkozott. 1926-ig működött Szamarában egy gázfegyvereket előállító üzem 50–50 százalékos szovjet–német részesezéssel. Gyalogsági fegyverek és kézigranátok gyártását is ők irányozták elő. Az eredeti elképzelésekkel szemben azonban részben anyagi, részben politikai okok miatt csak kisebb volumenű közös fegyvergyártó kapacitás tudott kiépülni.

A hadiipari együttműködés mellett a kapcsolattartás másik területe a Szovjetunióban megnyitott német kiképzőiskolák lettek. 1925-ben hozták létre a Voronyezs melletti Lipeckben a repülőstisztek kiképzésére szolgáló bázist, ahol 1933-ig 120 német vadászpilótát készítettek fel. Megfigyelőként 100 további tiszt is megfordult itt, akik oktatóként működtek tovább, vagy csapatszolgálatot teljesítettek. A katonai kiképzés mellett Lipeckben kísérletezéssel és prototípusok kipróbálásával is foglalkoztak (e tevékenység Németországban tilos volt). 1933-ig összesen kb. 200 német mérnök, technikus, kutató fordult meg ezen a bázison. 1927-től Moszkva mellett a harcigázok háborús alkalmazására felkészítő központ üzemelt, ahol rendszeresen egyszerre 20 tiszt volt jelen. A harmadik kiképzőiskola az 1926 decemberében felállított kazanyi páncélosiskola volt, ahol Guderian 1932–33 kö-

zött maga is rendszeresen oktatott.

A tisztképzés kölcsönösségi alapon történt. 1925-től rendszeresen megfordultak szovjet katonák — elsősorban vezérkari tisztek — Németországban. A legtöbben egy időben 1931-ben tartózkodtak Németországban, összesen 37 fő. Még 1933-ban is 4 szovjet tiszt tartózkodott német egységeknél. 1925 és 1933 között összesen 156 szovjet tiszt és szakértő működött német területen.

A katonai együttműködés következő szintere a közös hadgyakorlatok, egymás tisztjeinek bevonásával. Ezek a kapcsolatok leglátványosabb elemét képezték, így ezeken gyakran a legmagasabb rangú katonai vezetők is megjelentek, politikai színezetet is adva az eseménynek. A további kooperáció lehetőségeit — a szovjet fél részéről igen gyakran politikai továbbfejlesztési eshetőségeit — ilyenkor tárgyalhatták meg. Így pl. Blomberg tábornok, hadseregpáncsnok 1928-ban közös hadgyakorlaton vett részt a Szovjetunióban, ahol Vorosilov egyértelműen a német fél tudomására juttatta, hogy: „Nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a Szovjetunió kormánya nevében is szeretném azt nyilvánítani, hogy egy Németország elleni lengyel támadás esetén a Szovjetunió minden segítség megadására kész.” (59–60. o.) Ezek a szavak fejezik ki igazán a német–szovjet katonai együttműködés politikai tartalmát. Magas rangú szovjet tábornokok is rendszeresen jártak németországi csapatvezetési gyakorlatokon, így pl. Tuhacsevszkij 1932-ben. Őt Hindenburg elnök személyesen is fogadta. A később fontos szerepet játszó Tyimosenko is ezen tábornokok közé tartozik. A legnagyobb érdeklődés a korlátozások miatt érthető módon a német fél részéről fogalmazódott meg az

együttműködés ezen területén is. Néhány alkalommal szovjet hadgyakorlatokon vettek részt a második világháború alatti keleti front olyan meghatározó személyiségei is, mint pl. Paulus, Manstein, Hoth.

A szerző elemzi a szovjet katonai kapcsolat német belpolitikai visszhangját, megítélését az egyes politikai és katonai érdekcsoportok, valamint pártok részéről. 1926 végén vált széles körben ismertté a német közvélemény és a nyugati politikusok előtt a már működő együttműködés. Németország számára ez nemzetközileg rendkívül kínos volt, hiszen egyértelmű bizonyítékként hozták fel a versailles-i békepontok kijátszására, s ez veszélyeztetni látszott a locarno-i folyamatot is. Ez nem csekély érdekkonfliktust eredményezett a német diplomáciai illetve katonai vezetés között. A katonai körök voltak azok, amelyek a belpolitikában ugyan a baloldali erővel szembeni rendkívül határozott álláspontot képviseltek, gyakorlati motivációkból azonban a Szovjetunióval való együttműködés szükségességét hirdették. Itt határozott eltéréseket figyelhetünk meg az egyes német politikai és katonai erők belpolitikai illetve külpolitikai, katonapolitikai céljai és érdekei között. Ezt tükrözte Georg Wetzell vezérőrnagynak, a fegyverzetért felelős hivatal vezetőjének 1927 januári nyilatkozata a kérdés körül kialakult belpolitikai vita során. Szerinte az együttműködés oly fontos és nélkülözhetetlen volt a Reichswehr számára, hogy a külpolitikai elvárások ellenére nem szabad a kapcsolat feladására vagy szüneteltetésére gondolni. A pártok közül a legkövetkezetesebben a szociáldemokrata protestált a szovjet katonai kooperáció ellen, kiadva a „Szovjet granátok a német munkások ellen!” c.

figyelmeztető jelszót. A szociáldemokraták ebből a támadásból egyúttal politikai tőkét kívántak kovácsolni a kommunistákkal szemben, hiszen őket érintette legkényelmetlenebbül az együttműködés felfedezése az általuk keményen támadott, jobboldali reakciónak bélyegzett katonai vezetés és a Szovjetunió, mint természetes szövetségesük között. A Szovjetunió számára viszont ebben az időben már a biztonságpolitikai megfontolások élveztek elsőbbséget, nem az ideológiai, világforradalmi tényezők.

Az együttműködés csúcspontján — amikor már a Lengyelország ellen irányuló titkosszolgálati egyeztetés gondolata is felmerült — került hatalomra Hitler, s ez gyökeresen új szituációt teremtett ebben a kérdésben is. A katonai vezetők — mint pl. Blomberg hadügyminiszter — a további együttműködés szükségessége mellett álltak ki ugyan, de a katonai és ideológiai érdekek konfliktusa következtében a német fél magatartása következtében 1933 augusztusától fokozatosan elhalt a kapcsolat. Azokat az ideológiai korlátokat, amelyek ebben az esetben erősebbnek mutatkoztak a gyakorlati szempontnál, jól érzékelteti Ribbentropnak egy későbbi nyilatkozata: „A nemzetiszocializmus és a bolsevizmus között nem lehetett és nem is lehet soha kompromisszumot kötni.” A Sztálin–Hitler paktum megkötése viszont jól példázza azt a tényt, hogy milyen nagy rugalmasságra képesek az ideológiai előfeltevések. Függetlenül attól, hogy hivatalos formában megszűnt a katonai együttműködés, személyi csatornákon keresztül továbbra is megmaradt az érintkezés, amelyben meghatározó szerepet játszott Köstring tábornok, a moszkvai német katonai attasé. Rend-

szeresen konzultált többek között Tuha-cevsvzkijjel is.

A német–szovjet katonai együttműködés nagymértékben segítette Németország katonai felkészülését. Kevésbé ismert az a momentum, hogy a német katonai vezetők között kialakult egy olyan szűk csoport, amely a paktum megkötése után még inkább komolyan gondolta a német–szovjet szövetséget és annak feltétlenül hosszabb kifutást remélt, mint amennyit Hitler és politikai környezete szánt neki.

Az elmondottak alapján talán nem alaptalan az a megjegyzés, hogy a szerző a címben szereplő „öngyilkos” mellett a „hasznos” jelzőt is joggal használhatná, hiszen mindkét fél profitált ebből az együttműködésből, bár a sors iróniája, hogy ez a hasznosítás az egymással szemben folytatott háborúra is érvényes.

Pallai László

Georges Duby és Guy Lardreau: Párbeszéd a történelemről
 Ford. Szilágyi Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 188 old.
 (Hermész könyvek)

A franciául 1980-ban megjelent kötetben a középkorkutató G. Duby vall mesterségéről, a középkor világáról és a történelemről. Korunk egyik legnevesebb történésze a magyar olvasó számára sem ismeretlen. Tucatnál is több könyve és számtalan tanulmánya közül néhány jelentős nálunk is megjelent. [A francia civilizáció ezer éve (társszerzővel), Emberek és struktúrák a középkorban (tanulmánygyűjtemény), A katedrálisok kora, A lovag, a nő és a pap..., Jeanne d'Arc pereij]. Duby vallatója, a filozófus-történész G. Lardreau. Előszavában a Duby-i történetírás újfajta tényfelfogását foglalja össze. Szerinte Duby több mint történésze a középkornak, jelentékeny írója is, mert „életet teremt” a szétszórt forrásokból. Az az alkotó tudós, aki magabiztos ismeretanyagával és a mód-

szerek széles skálájával bensőséges kapcsolatot épít ki kutatása tárgyával, s beleélve magát a középkorba, szinte színre viszi azt. Műveiben mindig kiigazításra kényszeríti önmagát és mindig újrafogalmazza a valóságot.

A beszélgetés első fejezete a „Mérésékelt nominalizmus” címet viseli. G. Lardreau mindenekelőtt arról faggatja Dubyt, hogy mely történetírói irányzathoz sorolja magát, amennyiben egyáltalán érdemes irányzatokat élesen megkülönböztetni. Vajon nominalista vagy realista? Vagyis a történelmet, a múltat kortársunkká kívánja alakítani vagy megpróbálja jogaiba visszahelyezve valóságértékűnek ábrázolni? Duby nem látja értelmét a szigorú irányzatokra bontásnak, a mérsékelt nominalizmus és a realizmus módszerei egyaránt szimpa-